

ani pravdivá zvláště při poměrně skrovném množství dat, která na př. sbírala údaje o důchodu a spotřebě v jednotlivých sociálních vrstvách.

Proto nepodávají po většině dosavadní studie o životě a životní míře jednotlivých tříd společenských dosti průkazného podkladu pro bezpečný úsudek. [Ze stovek nebo desítek pozorovaných nelze s nijakou bezpečností usuzovati na statisíce a miliony neprobadaných zjevů; solva bude lze z takových udání na pravděpodobnost počítati.]

67. Přílišný materialismus dosavadních národohospodářských soustav. Ukojování lidských potřeb věcí hlavní, materiální úkoje prostředkem nikoli cílem. Pravděpodobný vývoj sociálního ukojování lidských potřeb.

Počátky vědy národního hospodářství zahájené fysiokraty a A. *Smithem* v druhé polovici 18. století jsou dobou, kdy zrovna vítězila (aspoň v západní Evropě) soustava podnikatelské volnosti či t. zv. individuální svobody proti zastaralým velmi tuhým poutům soběstačných celků rodinných i vrchnostenských.

Dřívější ukojovací organisace, které po většině měly ráz převážně soběstačných domácností, dospívaly ve společenském vývoji k vyšší kultuře panujících tříd nad nesvobodnými a nevolnými četnými vrstvami poddanými. Nesvoboda, tělesná vázanost a nucení k těžkým pracím značně společenské většiny lidí podrobených, byly nepostrádatelnou podmínkou pro kulturní povznesení poměrně dosti malé menšiny. Po případě poroby ty byly podporou také pro okázalý přepych a pro zvlášť k udržování krutého násilí se strany vládnoucích vrchních tříd.

vydávání své vlastní životní energie stačí se svými důchody jen na poměrně skrovné ukojování všedních potřeb. Vybranějších potřeb jen málo mohou užítí, ty budí jen více zájvosti nežli potěšení. Závist ta je jistě pochopitelná u těch, kteří si jich dosti nebo snad vůbec dopřáti nemohou, nebo kteří jsou nuceni v nouzi strádati. Není tedy divu při tak očividných společenských nerovnostech, které denně se proti sobě na odív stávi a nijakými společnými vyššími zájmy po případě k sobě se neblíží, že vznikají třídní rozpory, povstává vzájemné odcizení a neporozumění, které při moderním, demokratickém uvědomění davů stává se nebezpečným a lehko svádí až k násilí (k sociálním revolucím).

Proti tomu vzájemnému společenskému odcizování je nutno vším úsilím pracovati především opravdu rovnoměrnějším rozříděním důchodů, ale i poskytnutím příležitosti k lepšímu, vybranějšímu všeobecnému ukojování potřeb hmotných i nehmotných. Zároveň nutno šířiti správnější přesvědčení, že kromě ukojení skutečně existenčních potřeb hmotných přílišný shon po materiálních požitcích nikdy člověka nedovede úplně uspokojiti; naopak z přesyce v kterémkoli směru vzniká nechutenství a omrzlost. Jediné požitky méně materiální a kulturní vedou k lepší duševní rovnováze a mohou také společensky různé třídy navzájem sblížovati a smířovati, když ti, kteří mají více prostředků a času věnují se také zájmům těch, kterým dostalo se všeho toho v daleko skrovnější míře. Je nutno přesvědčovati stále jak společensky vynikající třídy, tak i davy nevynikající blahobytem, že čistě materiální požívání není ani vrcholem ani předním cílem lidského možného blaha. Ovšem přesvědčení takové nedá se lehko vpraviti nuznému a hladovému. Proto *předním společenským cílem zůstává, aby nebylo ani nouze ani hladu*. Ale pak se musí usilovati všemi lidskými schopnostmi, aby *čirě materialistické* pojetí života lidského bylo z myslí našich vymýceno.

Ani nehumannější myslitelé starověcí nedovedli si představit civilisaci a její rozkvět jinak, než že k zabezpečení kulturních potřeb pro vládnoucí musí těžké a úmorné práce vždy býti konány nevolnými lidmi (otroky). Aby získáno bylo dosti prostředků nejen pro těžce pracující lid, nýbrž i pro vládnoucí třídu nebo pro vědecky, umělecky tvořící stavy nebo konečně pro ty, kteří náboženské potřeby věřících řídili, musila se velmi těžká namáhání a úmorné práce ukládati spodním vrstvám, které by se byly nikdy neodhodlaly bez násilné moci konati je snad ze svobodné vůle.

Vysvětlovalo a omlouvalo se to také dřívější nedokonalou technikou i jinými společenskými nedostatky minulých dob. Mletí obilí, tkaní látek, dolování, práce v hutích (hutními kladivy), plantážnické hospodaření v teplých pásmech, těžší práce zemědělské, veslování na lodích a jiná úmorná, nedokonalými přístroji prováděná zaměstnání průmyslová a dopravní, vyžadovaly mnoho potu a trudu i spotřebovaly tolik těžké lidské práce, že by se byla bez krutého fyzického nucení nesehnala. Arci byla po většině ona těžká lidská práce zbytečnou — mohla býti vykonávána stroji motorickými — ale tehdy si lidé nedovedli nebo z pohodlí vládnoucího ani nechtěli jinak pomoci, a proto mrháno bylo lidskou nevolnou prací svalovou, aby v přebytku a lesku mohli panující se věnovati vyšším společenským potřebám. Ani Plato ani Aristoteles nedovedli si představit civilisovanou společnost bez těžkých otrockých prací, jak o tom svědčí několikrát již zde opakovaný výrok Aristotelův o tkalcovských stavech automaticky se pohybujících.

Proti těmto osudným společenským vázanostem nic nemohly svéstí sebe rozsáhlejší vzpoury porobených, které občas propukávaly, ale byly vždy velmi kruté a bez milosrdenství potlačovány. Ani Spartakovo revoluční povstání za pozdní republiky římské, ani hojná vzbouření selská v novém věku v západní a střední Evropě (až do 18. století) nepohnula vládou pánů a vrchností světských a duchovních. Nedovedly občasně odboje poddaných zvrátiti tento pořádek ani ony náboženské sekty, které hlásaly bratrství a rovnost všech lidí. Křesťanství prvotní bylo sice proti otroctví zrovna jako před ním již buddhismus. Ale jinak bylo s církvemi; ty úplně se přizpůsobily a přejaly panující vrchnostenské řády; nejen to, nýbrž svou autoritou pomáhaly zároveň porobovati a nevolnost ochotně utvrzovaly, když se jim jen dalo účastenství nebo přední místo v tomto světském panování. Je známo, jak také zanícený náboženský reformátor M. Luther posuzoval a odsuzoval poddanské vzpoury.

Husitské hnutí z počátku bylo velmi příznivé osvobození poddaných; ale pokusy ty tehdy jistě velmi předčasné, musily ztroskotati o tehdejší všeobecný názor a řád, který pak zrovna v českých zemích byl nejpříkřejí proti selskému lidu prováděn.

Když někdy také výjimkou církevní přední lidé byli soustrastí jati vůči kruté utiskovanému tělesně slabému a následkem toho hromadně hynoucímu porobenému lidu, nevěděli si jiné rady než uvésti v otroctví plemeno silnější místo slabšího, které lépe dovedlo vzdorovati krutostem nesvobody. Španělský vynikající kazatel a misionář v Západní Indii dominikánský mnich *Las Casas*, když pozoroval jak

slabí Indiáni podléhají nezvyklým otrockým pracím od vládnoucích Španělů jim ukládaným a houfně zmirají, poradil koloniální vládě, aby k pracím těm byli přivázeni černoši z Afriky, kteří tělesně lépe vzdorovali. Tím byl dán podnět k novému velmi rozšířenému otroctví černého plemene v amerických horkých a nezdravých krajích. Ale indiánští domorodci přece nebyli zachráněni. Ty Španělé (i jiní Evropané) v západoindickém souostroví úplně vyhubili. [Viz I. díl, strany 162, 163.]

Ani jiné církve nic neučinily a nedovedly se úspěšně vzepříti proti této porobě. Protestantští plantážníci zrovna jako katoličtí houževnatě hájili své nároky proti otrokům. Neštítili se ani rozpoutání nejohrožnější a nejzuřivější občanské války na obranu otroctví teprve před půl stoletím (1861—1865) ve Spojených Státech severoamerických potlačeného. [Odstranění otroctví v Brazílii provedené před *triceti a několika lety* připravilo brasílskou dynastii o trůn! Otroctví sice po revoluci v republice brasílské již nebylo obnoveno, ale pád císařství byl především zaviněn plantážníky, kteří se císařské vládě mstili za ztrátu svých panských práv!]

Co však nezmohly kterékoli humanní snahy proti kruté nesvobodě, co ani nepodařilo se filosofům ani nábožensky zaníceným horlitelům ani revolučním povstáním z nesnesitelného útisku ob čas vybuchujícím, to provedla zcela hravě, takřka nepozorovaně, novodobá organizace podnikatelská. Podnikatelé nepotřebovali již nesvobodné lidské práce hmotné, *ani by si s ní byli nevěděli rady*. Za tisíce otroků jim dovedl pracovatí jediný neživý stroj, který nepotřeboval potravu, když musil zaháletí. „Tkalcovský stav začal se skutečně pohybovatí sám od sebe a otrok se stal zbytečným!“ Nikoli, že otrok byl již zcela zbytečným, nýbrž nad to by byl nejvyšší měrou překážel tam, kde pouhou svalovou energií tisíců lidí stroj nahrazuje bezvadněji, pečlivěji a neomylně, ale kde k řízení mechanickému je potřebí člověka volného, odpovědného, který sám ve svém zájmu bez donucování a stroj sobě svěřený dovede pečovatí.

Svobodná smlouva pracovní v podnikatelské soustavě také zaručuje lepší, bedlivější, vydatnější a lacinější výkon práce lidské nežli by dovedla to vynutití sebe krutěji vymáhaná práce otrocká. Práci nesvobodnou se plýtvalo a přece zdaleka nedovedla vykonatí tolik, co rozmyslně využitá schopnost svobodného člověka podporovaného vhodným a přiměřeně vydatným motorickým strojem. Mechanické tkalcovské stavy zhotovovaly nepoměrně lepší látky nežli houfy otroků na sterých stavech ručních a co se dalo a co se vykonalo rovného nebo podobného *selfaktoru*, najednou nahrazujícímu až 15.000 proudících lidí? Jak tisícéronásob *v každém směru* dokonaleji pracuje parní turbína na parníku nežli spousty otroků na bývalých lodích galejních a kterak rychleji i dokonaleji se naloží nebo vyloží loď parním jeřábem! atd.

A zodpovědnější samostatné výkony svobodných lidí nabízely se podnikatelům se všech stran mnohem výhodněji, nežli kdyby jim je byla dávala sebe neomezenější panská moc proti otrokům nebo proti lidem jinak poddaným. Soutěž svobodných pracujících donucovala všecky, aby konali práci nejsvědomitější a nejvydatnější. Strach z ne-

zaměstnanosti, která byla zároveň odsouzením k nouzi a hladu, poháněl svobodné dělníky k vynaložení všech schopností za poměrně skrovné mzdy, za důchody pravidelně málo vyšší nežli stačily ku slušnému udržení života. Podnikatel byl pracovní smlouvou vázán k poskytování toho důchodu pouze po čas zaměstnání (nebo poměrně kratičkou dobu po jeho přerušení), kdežto otroky by si musil dobře živiti i kdyby neměl pro ně výnosné práce. Stálá záloha svobodných nezaměstnaných mezi námezdnými dělníky byla pro podnikatele znamenitou výhodou, jelikož na volném trhu pracovním bylo možno koupiti zaměstnané za lacinější důchody při neodkladné soutěži všude hojně se nabízejících dělníků.

Mocní podnikatelé byli tedy také nejhorlivějšími bojovníky pro osobní volnost, pro zrušení všech bývalých výsad vrchnostenské soběstačné domácnosti a podařilo se jim zvrátiti osobní vázanost a nesvobodu právní skoro úplně, jelikož se již pro novou lidskou součinnost připravenou v podnikatelské soustavě dávno přežila.

Vítězící podnikatelská soustava mohla se hned arci vykázati velikými hmotnými úspěchy. Všeho zboží všude přibývalo, množství nejrůznějších statků nově povstávalo i staré známé počitky skoro překotně se množily. Jisté pohodlí šířilo se i mezi třídami nižšími. Nebyly ani příliš řídké zjevy, že se stal podnikatelem a že zbohatl bývalý chudý dělník, který snad před tím byl ještě nevolníkem. Práce lidská byla v podnicích znamenitě organisována, aby se jí nemusilo plýtvati a každého okamžiku aby se využilo. Soudilo se, že rostoucí blahobyt nebude pouze na prospěch vyšším panujícím vrstvám lidských společností, nýbrž že se rozšíří všude aspoň pro ty, kteří dovedou a budou chtítí plátně se zaměstnávatí.

V těch počátcích vítězího podnikatelství povstává tedy známé klasické dílo Smithovo: „An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations“. Smith je skoro oslněn tímto nově vznikajícím pořádkem, který strhává pouta nevolnická, vysvobozuje člověka z těžkých úmorných prací a vykouzluje nová netušená hmotná bohatství. Diví se v tehdejších podnicích zvláště znamenitému rozřídnění a využití lidských sil a dovedností. Myslí, že práce lidská vhodně podporovaná kapitálem zjedná a zabezpečí pro všechno lidstvo až do nejnížších jeho stupňů značný blahobyt a že nuzným bude jen, kdo nebude chtítí pracovati. Svobodná práce lidská zajistí každému dobré živobytí, protože je hlavním zřídlem národního bohatství.

K tomu cíli stačí prý ponechati každému volnost, jak se kdo bude chtítí a dovede hmotně zaměstnati a soukromá volná souhra individuálních zájmů dovede pak již upraviti lidské schopnosti ku všeobecnému nejlepšímu hmotnému úspěchu. Tak to hlásala také celá liberalistická škola po něm jistě s upřímným přesvědčením. Tehdy ještě netušilo se nic o příštích krizích, ani o nejtěžších rozporech společenských, které podnikatelská organisace lidstvu teprve připravovala.

Po A. Smithovi rozvíjející se věda „politická ekonomie“ byla stále ještě očarována rostoucím bohatstvím a kupícími se statky hospodářskými, kterými podnikatelé trhy plnili. Položen byl důraz v pojmu „politické ekonomie“ na jeho podstatné jméno a přehlížel se skoro

zcela jeho přívlastek. „Národní“ či „politické“ „*hospodářství*“ považovalo se hlavně za nauku hospodářskou, která se zabývá hospodářskými statky a nechtělo se viděti, že tyto hospodářské statky jsou pouze určeny k ukojování lidských potřeb, které jsou vlastním účelem společenského snažení a správné společenské hmotné úpravy. Z pouhých prostředků, kterými hospodářské statky skutečně jsou, *byly hmotné ty věci (a služby) povýšeny za cíl.*

Národní hospodářství místo *vědy o společenské úpravě ukojování lidských potřeb hmotnými statky a lidskými vzájemnými službami* bylo vyhlášeno za hospodářskou nauku o hmotném bohatství ukazujícím se v hospodářských státech, které z pouhého (úkojného) *lidského prostředku* proměnily se těmito naukám *v hlavní věc a jediný cíl.*

Národní hospodářství však není a nesmí býti pouhým nějakým přírodopisem nebo přírodozpytem hospodářských statků, kterými se vlastně obírají vědy jiné (různé technologie, soukromé ekonomiky, spravovědy atd.). Ale přes to dosud skoro všeobecně v národním hospodářství se *předeuším* pojednává o hmotných státech: 1. o jejich výrobě, 2. o jich obilání, 3. o jejich rozdělení (distribuci), 4. o jejich spotřebě. [Produkcí, cirkulací, distribucí a konsumcí statků skoro výhradně se zabývala politická ekonomie dosavadní.] Že tyto hospodářské statky jsou *jen* úkojnými prostředky, že kromě nich jsou lidské potřeby ukojovány také vzájemnými lidskými službami všeho jiného druhu i výkony nehmotnými, to se úplně přehlíželo a dosud ještě se přehlíží a nedoceňuje. Tím však člověk jako podmět (a pán) ukojování svých potřeb byl z národního hospodářství jaksi vyloučen. Když ovšem různé těžké nesouzvuky z toho vznikaly ve společnostech lidských, připojovaly se k takto kuse pojímanému národnímu hospodářství zcela nesoustavně různé sociologické úvahy a řešeny byly jaksi vedle nauky o státech. Na př. byla bez vnitřní souvislosti do tohoto přírodopisu o státech vsunována sociální dělnická otázka, otázka ženská a jiné sociální otázky, které se nedaly již pro svou nápadnou naléhavost a nebezpečnost odbytí ani odkládati.

Základem pro toto protisociální pojmání národohospodářské vědy bylo, že za nejvyššího rozhodčího pro národohospodářský úspěch byla povýšena hmotně zcela pojímaná *hodnota věcná*. Nemohlo tomu býti jinak ani v podnikatelském soutěžení, které ovládlo celé zařízení pro ukojování hmotných potřeb lidských. Podnikatel směl se řídit při volné soutěži pouze hodnotou společenskou vyjádřenou peněžitou cenou. Že ta hodnota a cena rozhoduje zároveň o ukojování všech lidských potřeb, to pro podnikatele bylo a musilo býti věcí zcela vedlejší, toho ani nechtěl ani nemohl dbáti. Pro něho pouze byl správný výpočet (kalkulace), aby za ceny na úkoje cizí věnované dostalo se mu výměnou cen vyšších. Podnikatel jistě hodnoty a ceny (jistě peněžité částky) vynaložil na dodání určitého množství úkojů za účelem, aby za tyto úkoje vytěžil více (aby dostal větší peněžité částky než které musil vynaložit). Podařilo-li se mu to, aby *vyzískal* jistou značnější část peněz, byl podnik jeho zdařilý. Byl-li zisk malý nebo nikdy i snad ztráty ho postihly, podnikání se nezdařilo a když tomu nedovedl čeliti, nezbyvalo než takového *nevýnosného* podnikání se vzdáti. Tato logika

stala se neúprosnou při všeobecném konkurenčním zápase, ať si při tom o samé ukojování lidských potřeb bylo dobře či špatně postaráno.

Při péči o hmotné hospodářské statky nedbalo se či vlastně nesmělo se ani dbáti, že k ukojování lidskému jsou zároveň vzájemné lidské služby (i nehmotné!), a že hospodářské statky i vzájemné lidské služby *mají smysl jen, pokud a jak ukojují všeobecné potřeby lidské*. Při podnikatelské péči o ukojování lidských potřeb s taly se k tomu používané služby lidské stejně jen věcnou (materiální) hodnotou, která se v podnikatelské kalkulaci nemohla ani jinak účtovat, nežli peněžitou cenou. Ale v západoevropské civilizaci (především germánské) již velká většina lidí neměla pro udržení svého živobytí nic jiného než tyto své vzájemné služby.*) Když materiální hodnota úplně ovládla i službami lidskými a pro podnikatele nebylo v tom směru jiné cesty — byl snižen také sám lidský život na materiální hodnotu kupovanou za peněžitě částky (za peněžitě pracovní důchody, za mzdu, honorář, provisi atd.).

Nebylo při tom už ani rozpaků, že pak různé po případech i maličerné nebo škodné, pohoršlivé hmotné věci ceněny byly výše než mnohé zdatné životy lidské. Při tom, když lidé byli nuceni své životy na trhu věcném prodávati, nedbalo se nikterak (ani při soutěži podnikatelské nemohlo a nesmělo se dbáti), že životy lidské proti hmotným věcem jsou *zbožím velmi křehkým*. Nedostane-li dělník zaměstnání, na něž svým povoláním jest odkázán, nemá důchodu a nemůže žít. Nemohl by aspoň žít v úplně volně rozpoutané podnikatelské soutěži, které musí tanouti jediný cíl: peněžitý zisk. Že při tom davy pracujícího lidu zůstávají snad bez zaměstnání a tím bez výživných prostředků, to podnikatel pečující jen o svůj výtěžek viděti ani nesmí, aby sám neztroskotal při všeobecném shonu za peněžitým ziskem. Kdyby podnikatelé dělali pouze humanní rozečty, aby nebylo nijak ublíženo jich zaměstnaným, octli by se brzy v nemožnosti konkurovati s jinými méně humanními nebo i nehumanními druhy a brzy by zcela ztroskotali. Péče o nezaměstnané nebo nedostatečně zaměstnané nebo o plně pracující za nepatrné, nepostačitelé důchody, ta v podnikatelské soustavě se stala „*péčí sociální*“, ačkoliv správná soustava pro ukojování hmotných potřeb lidských měla by se sama ze sebe a za sebe postarati o řádné, plné a všeobecné ukojování jich.

Liberalistické národní hospodářství nešťítilo se nijak těchto těžkých důsledků své nauky, která snížila lidské vzájemné služby na zcela materiální hodnoty. Mezi lidskými životy a kterýmikoli materiálními věcmi byla položena naprostá rovnice. Nebylo již na pováženou, aby jakákoli lhostejná věc nebyla ceněna výše než životy lidské. Jednotliví národní hospodáři (E. Laveley) sice chtěli aspoň v pojem hospodářského statku včleniti také mravní hodnoty; vylučovali z národního hospodářství úkoje neužitečné, škodlivé a nemravné a tím tedy by musily zmizeti z hospodářských statků. Ale to se nedalo nijakou důslednou teorií ani praktis provésti a nemohla *etika* opravovati pochybení národního hospodářství.

*) Soukromé vlastnictví hmotných statků (kapitálů) soustředilo se do rukou ne příliš četné menšiny a největší část společnosti pracující byla bez hmotných prostředků.

Proto zvítězilo všeobecné přesvědčení mezi liberálními hospodáři, že život lidský dodává jisté množství služeb, rovnocenných úplně určitému množství kterýchkoli hmotných statků. Život je úplně ocenitelný v penězích (důchody pracovními námezdního lidu); podle okamžitého trhu lze ho prodati za určitou peněžitou částku bez jakéhokolí rozpakování a svědomí, že by se jednalo o něco podstatně různorodého. Cení se životy lidské zrovna jako žoky bavlny nebo hektolitry líhu, nebo filmy nebo jakékoli jiné hmotné statky, na př. pornórné čluny, aviony válečné atd. Nepomýšlelo se, že při životech lidských by mělo a mohlo býti ještě jiné hledisko nežli považovati je za tak nebo onak veliký měšec peněz.

Záměna hmotného prostředku za účel, ke kterému byl určen, projevovала se tedy zcela bezohledně. Životy lidské staly se tomuto nazírání tak lhostejnými jako mrtvé věci nebo energie, které ten život měly udržovati, podporovati a k náležitému vývoji dovésti. Ba v horlivosti zaslepeného doktrinarismu zapomělo se pak již na životy lidské naprosto, ty jsou vylučovány z národního hospodářství a nevidí se již nic jiného než hmotné statky peněžitě oceňované. A protože penězi lze nabývati jakékoliv statky i kupovati za ně také lidské životy kdekoli a kdykoli, *staly se tedy peníze hlavní věcí*. Peníze jsou společným jmenovatelem, jehož čitateli jsou zároveň lidé i věci. V této početní neúprosnosti jsou tedy životy lidské převáděny (redukovány) na částky peněžitě zrovna jako tuny uhlí nebo metrické centy pšenice nebo jako hektolitry piva a líhu nebo jako různé modní titěrky nebo konečně jako děla, strojní pušky, kilogramy nitroglycerinu, dynamitu atd. nebo krychlové metry otravných plynů atd. Životy, k jichž udržování nebo ničení tyto prostředky byly hotoveny, přezírají se pak již úplně a jenom zbývají různé věci, mezi nimiž se hlavně shledávají jen peněžitě jich vztahy.

Touto naukou podepřena byla arci tím více bezohledná prakse, která jakmile vše se dalo ba musilo převáděti na peněžní výraz pomocí tržní (bursovní) organisace, na peněžitě součty kladné a záporné, nemohla než dospěti k jedinému logickému závěru, že se smí jednati jen o *kladný výsledek* těchto rozečtů, o *peněžitý zisk*. Menšítel obsahující všechny provozní i jiné náklady musil býti menší nežli menšenec udávající strženou sumu za podnikatelský výkon. Všechny náklady musily býti nižší než konečný výtěžek podnikání a musily se provozní výlohy snižovati, když rozdíl byl ohrožen, ať šlo o suroviny, o stroje, o energii hnací, o místnosti provozovací nebo konečně o práci lidskou. A když podnik v této snaze snížení provozní náklady má nezdar, ustává jeho funkce, lidé jsou z něho propouštěni bez ohledu, zdali kde jinde najde se pro ně zaměstnání. Při tom snad lidé již pro předchozí trvalé nezmary podniků musili se již spokojovati s důchody, kterými hájili jen holého svého živobytí a nemohli míti ani záloh pro doby nucené prázdny.

Ale důslední liberální národohospodáři nechtěli vůči těmto sociálně povážlivým následkům a důsledkům uznati nikterak vadnost a nepostačitelnost těchto nauk, ani že by volnou podnikatelskou soutěž bylo potřebí společensky nějak upravovati. Národohospodářské zájmy takto hrubě materialisticky pojímané a s podnikatelskými prospěchy stotož-

něné byly povýšeny nad všeobecné zájmy lidské, byly tomuto národnímu hospodářství stavem ideálním. Když později se vidělo, že výsledky zůstávají za ideály všeobecného uspokojivého ukojení, tvrdilo se pouze, že je to stav plynoucí z přirozených základů věčných, kterými nedovede ani lidská společenská vůle nikterak pošinouti, nechtí-li se ohroziti samy hmotné základy, udržující společnosti lidské a nechce-li se dopustiti, aby bedný stav nižších stal se *obecným* losem lidstva.

Jen ceny na trzích ustálené smějí o všem rozhodovati a že také na konec rozhodují, i když se nějak společensky proti nim působiti chce. Jestliže důchody ve věcech nejpotřebnějších nepostačují pro všechny lidi ochotné k práci, jest vina jen v tom, že je těch lidí nadbytečně mnoho a musí tedy takový přebytek lidských životů zmizeti. [Malthusova nauka o přelidnění. Lassalleův železný mezdni zákon. Cobdenismus atd.!]

Těchto svých logických závěrů nijak se nelekali přesvědčení důslední liberálové. Ale vůči zřejmým sociálním krutostem této materialistické nauky nemohli se arci někteří liberální politikové uzavíratí poznání, že je zde přece nutná jistá sociální úprava, která by pomáhala odstraniti aspoň nejkřiklavější nesnáze vyplývající ze soukromé, volně soutěžící podnikatelské soustavy, která konečně sama namoze dospěla k faktickému úplnému popření neobmezené volnosti hospodářské. Po četných zápasích soupeřící podnikatelé, kteří v boji nepodlehli, dovedli se často navzájem již shodnouti a místo svobodné soutěže sami v mohutných podnikatelských koaliciích (v kartelech, svazích, trustech a j.) *sociálně* již upravovali podnikatelské těžení. Proti koaliciím podnikatelským za mnohem většího tlaku sociálního sestupovaly se koalice zaměstnaných. Tak již sám vývoj soukromé podnikatelské soustavy ukazoval, že úplná volnost nebo anarchie v podnikání je nemožná i že *jest nutné vedle této volnosti také citelne zasahování společenské.*

Pesimistické nauky liberalistické o nemožnosti, aby se četnější lidstvo mohlo vším nezbytně potřebným zásobiti, daly se ovšem snadno vyvrátiti. Lidstvo v dosavadním počtu i v budoucenu třeba v několikrát znásobeném množství má zabezpečený dostatek nezbytných životních prostředků. [O velmi, o věky lidské vzdálené doby nemohou se starati nynější pokolení.] Nemusí se tedy nynější lidstvo obávatí ani nedostatku potravin, příbytků, ošacení, ano ani pohodlí jistého by nemusil nikdo postrádati, kdyby se ovšem pokolení lidská dovedla shodnouti na základě spravedlivé vzájemnosti. [Viz k tomu I. díl str. 72—78 a str. 98—104.] Ale za dosavadní roztržštěnosti v nynějších lidských společnostech byl by možný všeobecný obстойný blahobyť, kdyby aspoň ustala vražedná nepřátelství mezi těmito lidskými celky a kdyby péče o hmotné statky byla upravena soustavněji nežli tomu bylo dosud.

Hmotné statky jsou velmi různé a nesmí o nich rozhodovati náčisto jen slepá náhoda, jak tomu bývá při konkurenci na trzích a burzách, kde svrchovaně pouze sama tržní cena vše upravuje. Musí se začíti dělati mezi statky rozdíl podle jejich *sociálního* významu a ni-

koli jen dle nahodilých cen, které jistě za soukromé podnikatelské organisace významu toho správně nevystihovaly ani nedovedou vystihnouti.

Mezi hospodářskými statky zajisté přede všemi důležité jsou látky vyživné a to *v dostatečném množství pro všechny její, také nejnižše společensky postavené příslušníky*. Stejnou váhu mají hygienicky bezvadné přibytky, náležité ošacení a jisté nejmenší pohodlí pro všechny, pokud se ho docíliti dá. Vedle toho arci je nutná a také je nesporně možná péče o kulturní základní potřeby pro všechny. O ty (na př. o všeobecné vzdělání, o řádné vychování, o umělecké vytríbení i o veřejnou ušlechtilou zábavu atd.) se podnikatelská soustava málo starala s poukazem, že je to věci nejvýše veřejné správy. Jistou arci zcela nepostačitelnou nápravu někdy tu poskytoval luxus zbohatlých, který jistě již často na rozdíl od dřívějších dob neplýtval jen nesmyslně prostředky ani nevěnoval vše na marnivost nebo na potřeby nadpozemské (kostely a jiná církevní věnování) atd., nýbrž staral se především o vědecké pokroky, o umění a o pomoc proti sociálním různým nedostatkům a neduhům.

Vedle těchto nejruznějších, velmi nezbytných hodnot, o které se nestarala podnikatelská soustava, uznávala však spoustu hodnot jiných, a sice podle cen odpovídajících společenskému rozdělení důchodů. Mezi těmi ocitly se také věci poměrně vysoko ceněné, ale pro život lidský lhostejné nebo bezvýznamné, ale i věci patrně škodlivé ano celému lidstvu záhubné a pokolení lidská navzájem ničící, které mařily nejen všechny možné hmotné statky, nýbrž i především lidské životy, totiž věci zhoubně mířené navzájem proti jednotlivým společnostem lidským atd.

Podnikatelská organisace ochotně se namáhala o modní titěrky a malichernosti, které často od lidí bohatých nebo zámožných hned zahazovány bývaly jako omrzelé hračky od zhýčkaných dětí, nebo sháněla zcela zbytečné ale těžko nabývané přepychové požitky a zboží. Vzácné perly, diamanty a jiné skvosty měly cenu nespočítatelných životů lidských, na přepychová roucha, na okázalé stavby, na různé vzácné požitky vynakládány jsou sumy i věnováno jim lidské práce v takovém nadbytku, že by se tím mohly vyživovati celé zástupy lidí. A věci ty zase často ze svévole nebo z omrzení se zase hned zamítaly (při změně módy) neb aspoň nesloužily k ukojení nijaké podstatné potřeby lidské. Podnikatelská soustava za vysoké ceny luxusních nebo modních věcí nebo k ukojení jiných vrtošivých nápadů obětovala spousty věcí dobře jinde upotřebitelných k udržení mnohých lidských životů a nutila při tom lidi ke službám namáhavým i trapným nebo vysilujícím, které tak zcela malicherně, někdy i na všeobecné pohoršení rozplýtvány byly. A těchto služeb lidí nemohlo se ani nijak užítí k udržení jejich vlastního života. Často pouhá jen mzda — křiklavě mizerná — těchto otroků k přepychu připoutaných (ubohých šiček, krajkářek, květinářek, lovců perel, nešťastných dobrodruhů hledajících diamanty atd.), konkuruje na trhu nezbytností životních, kterým se nevěnovala dostatečná péče právě pro jiné zbytečné a liché zaměstnání. Přepychu platilo kterékoli sportovní zvíře nebo oblíbený a zhýčkaný domácí živočich nepoměrně více než dobrý a svědomitý

pracovník, který beze své viny musil zaháletí. [Obsluhovatelé luxusního zvířectva dohromady se svými ošetřovanci ubírali živobytí jiným lidem, kteří pak ani nenašli důchodů podle kapitalistického oceňování.]

Tím hůře ovšem rozhodují ceny při poptávce po zboží škodlivém nebo ničivém. Ovšem vinu v tom směru nelze připisovati pouze podnikatelské organisaci, zároveň těžce se tu mstí na společnosti lidské její naruživosti nebo její jiné chyby a provinění. Kolik užitečných statků vydává se na úpravu požitků zbytečných i škodlivých a kolik se zbytečně na to vyplývá práce lidské! Jak velikými tržními hodnotami bylo na př. oněch 70 milionů hektolitřů piva a 4 miliony hektolitřů líhu vyrobených ročně v Německu a kolik se jimi natropilo pomatenosti v nesčetných myslích a jaké se způsobily materiální i mravní ztráty po jejich nemírném upotřebením! Jaký to protiklad společenský je v tom, že lidé v průmyslu alkoholickém zaměstnaní mají snad velmi slušné důchody, ačkoli jen pomáhají druhé lidi otravovati, kdežto jimi v užitečných odvětvích činní ztrácejí zaměstnání, protože není odbytu na jejich velmi užitečné zboží (na př. na všechny jakékoli nezbytné potřeby životné)! A toho odbytu není, že nemohla vzniknouti dostatečná poptávka, když nezaměstnaní nebo nuzně placení nemohou k ní sehnati dosti důchodů.

[Vedle škodlivých věcí shledává se přiměřeně k nabízeným cenám mnoho požitků aspoň zcela zbytečných, jako na př. tabák a j. arcí s podobnými sociálními důsledky.]

Přímou to nebyla soukromá podnikatelská organisace sama, která tvořila statky ničivé, ale za dobré ceny ochotně i k tomu četní podnikatelé slouží a sloužili, aby se hromadily nejhroznější „hospodářské“ statky, které v několika hodinách nebo minutách mohou najednou zničití statky, o nichž celá pokolení lidská těžce pracovala. Továrna strojnická dovede a je ochotna zhotoviti nejmodernější obráběcí stroje hospodářské nebo průmyslové zrovna tak jako nejděsnější smrtící a ničící nástroje válečné, které mohou za okamžik rozvrátiti, o čem se všemožným společenským úsilím třeba po věky pracovalo a co bylo určeno pro nedohlednou budoucnost. Není zajisté dosti výmluvnosti na potírání podobných záhubných bludů jak u tříd svrchních, které válečné zbrojení řídily a podporovaly, tak u tříd potlačovaných, které po svržení útlaku nepřestávají užívatí násilí ne již proti svým utiskovatelům, nýbrž šlí proti všem, kteří náhodou nejsou jejich přesvědčení; ničí vše ve vzájemné nenávisti všech proti všemu. Občanská válka je nejhorší ze všech; neboť vzájemným nepřitelem stává se v ní každý člověk a záhubě neuchází nic, také z pouhého strachu, že by se toho mohl zmocniti a užití nepřátelský odpůrce. A je to kletbou vyspělých civilisací, že mohou za kratičké doby rozvrátiti a zničití ohromná, po věky budovaná kulturní díla a výsledky přičinění staletých pilných dob předešlých.

Národní hospodářství pojímající jen všecko materiálně podle tržní ceny musilo uznávati všechny statky bez rozdílu ať užitečné, ať liché a nicotné, ať škodlivé nebo zhojbné a ničivé, ať mravné či nemravné. Stávalo se statkem všelicos, co statkem nikdy býti nemělo, co jen lidi prostituovalo a znemravňovalo. Nemyslí se tím pouze skutečná prostituce tělesná, která dovoluje člověka vykořisťovati jako předmět

smyslných požitků, nýbrž prostituce duševní, která je mnohem horší, zaprodávajíc vynikající duševní schopnosti a mužné přesvědčení k účelům nemravným, podvodným, vyděračským a k svádění veřejného mínění na všechna možná scestí. Tak na př. stávají se hospodářskými statky i journalistická, spisovatelská, vědecká a j. přesvědčení zakoupená k účelům šalebným, může býti koupen politický vliv zástupců lidových. Smutný toho doklad, který stal se nápadně zřejmým všemu světu, bylo podplácení tisku, parlamentních politiků a vynikajících odborných pracovníků (Eifela a snad i Lesepse) pro vydání miliardové půjčky Společnosti na prokopání Panamské šíje. Ale kolik podobných pokusů jiných podařených i nepodařených zůstává všude utajeno. V podnikatelské soustavě musily i tyto pochybné služby se účtovat jako statky, jako by to zřejmě vysvitlo z propagačních účtů všelijaké reklamy nebo z vyjednávání zakladatelských, emisních, kdyby se měly dopodrobna a podle pravdy uveřejňovati.

Proti těmto všelikým, velmi přčetným a rozšířeným „hospodářským“ statkům, které pro lidstvo jsou jen smutným pasivem a kde přičinění lidského hmotného i intelektuálního se používá ke vzájemnému poškozování, k svádění na scestí ano k vzájemnému ubíjení a k mrzačení, nedosti povšimnuty zůstávají materialistickému národnímu hospodářství ony důležité hmotné i mravní vztahy, které ani statkových forem nenabývají, ale které přece k ukojování i hmotných potřeb velmi napomáhají.

V hmotném smyslu jsou to přírodní vztahy k ukojování lidských potřeb, na př. pobřeží mořská a jejich členitost. Ty mohou býti bez užitku ba na překážku netečným lidským společnostem, ale za to jsou nepřehlednými příležitostmi k nabývání jak statků hmotných (vyspělou námořní dopravou a obchodem i k přímému dobývání potravy z hlubin vodních), tak i nehmotných (k odvaze, k podnikavosti, k světovým kulturním stykům, k získání citů družnosti, svobody a neodvislosti atd.) pro plemena probuzená, čilá a kulturně pokročilá. Podobnými dary přírody, které různě všelijak mohou býti využity, jsou i splavné řeky nebo jiná příhodnost polohy vedle vlídného podnebí a jiných výhod přirozených. Všecko to se na trhu statků hospodářských ani neprodává ani nekupuje a proto materialistickému pojetí národohospodářskému často unikalo nebo aspoň nemohlo býti dosti správně vystiženo. [Na př. v peněžitém oceňování t. zv. „národního jmění“.]

Zcela mimo dosah materiálního ponětí jsou intelektuální a mravní schopnosti lidí samých. Vědecká potence, umělecká schopnost, pokud se nevtělily v materiální zjevy (v knihy, v obrazy, sochy, partitury atd.), nemohou ani býti nijak hmotně oceňovány, ačkoli jejich národohospodářský význam se často projevuje. Ani příný vztah těchto schopností k podnikání na př. při odborném vzdělání (inženýrů, konstrukterů, vynálezců všeho druhu) není možno vždy materiálně postihnouti. Ale zcela materiálnímu vystižení unikají schopnosti starých kultur, všeobecně rozšířené do všech společenských vrstev nabývané školním vzděláním, vychováním a domácím cvikem v rodinách, civilisačním působením společenských mravů. Rozhodně je to patrné z nápadných rozdílů potřeb starších vyspělých kultur proti barbarickému primitivismu národů necivilisovaných nebo málo civilisovaných, u kterých

nelze ani vzbuditi zájem pro různé potřeby kulturní. Staré civilisace vynikají také tím, že jak hmotné základy vyšších potřeb (budovy školní, zařízení ústavů a děl vzdělávacích, vědeckých, uměleckých a j.), tak i schopnosti lidské se věkem i děděním nahromadily a jsou hned od počátku každému pohotově. Tak může mnohý třeba málo odborně cvičený příslušník vyspělé kultury býti obratnější a pohotovější než třeba poměrně dobře vzdělaný člen společenského celku vůbec opozdilého. [V Anglii i ve Francii je mnoho lidí zcela prostých většího vzdělání ano i analfabetů, kteří přece v mnohém zevním osvědčování kultury jsou obratnější nežli daleko vzdělanější příslušníci kultur nových, nevyspělých.]

Také mravní zásady a přesvědčení lidí jsou důležitou podmínkou pro hmotný zdar národa i pro správné ukojování jeho potřeb. Lze si nyní dobře již představit společnost, která se vymanila z požitků pochybných na př. alkoholu,* tabáku (aspoň z nemírného jeho konsumu), opia atd., která netrpí zařízeními prostitučních ani heren, ani jiných podezřelých ústavů, hovičích různým zhoubným náruživostem neřestným. Takový společenský celek podle pojmů materialistického národního hospodářství postrádá pak mnohých statků (nemá zásob alkoholu ani továren na jich výrobu ani nádherných hostinských místností ani jiných společenským slabostem hovičích statků, prostředků a budov), které dohromady mohou býti velikým součtem peněžitých cen, za to snad má týž celek umělecká díla na trhu neprodejná, hojně školy pro bezplatné, všeobecné a vyšší vzdělání, které též nelze peněžité ceniti, znamenitou dopravu silniční a po průplavech zadarmo atd. (ano můžeme si k tomu představit, že na všechny ty veřejné, bezúplatné podniky bylo užito hojného úvěru, který je vyjádřen třebas i dluhy cizozemskými!). Takový abstinentní společenský celek byl by snad o veliké množství statků chudší nežli společnost alkoholiků a jiných požitkářů, kdyby se to měřilo podle cen výdělečných závodů náruživostem věnovaných. Ale kdo by chtěl pochybovati, že by střizlivý lid věnující se poctivě svému vzdělání a vynakládající mnoho hmotných prostředků na bezúplatné podniky všeužitečné, které nic nevynášejí, nýbrž ještě mnoho nákladů hospodářských statků a práce spotřebují, nebyl hmotně lépe podepřen a vybaven nežli onen lid, který se oddává mnohým náruživostem zbavujícím ho rozvahy a tím živí různé velmi výnosné podniky, kdežto na veřejné potřebné věci mu již pak nezbyvá, aby si je poříditi mohl? [Ano mohlo by se státi, že mnohé podniky všeužitečné, které z veřejných prostředků v takové společnosti se nezřídily, zařizují se přece na výdělek pro bohatší vrstvy, na př. soukromé výdělečné vzdělávací ústavy, které zase jsou zdánlivým bohatstvím podle soukromého oceňování, kdežto jinde jsou bezúplatnými *nevýnosnými* ústavu.]

Zajisté bude také o hmotné zaopatření lépe postaráno mezi lidem střídým, příčinlivým, schopným a vycvičeným k nejrůznějším užitčným zaměstnáním nežli mezi lidem požívačným, zahálčivým, netečným a nepřipraveným k náležité práci. A přece materialistická politická ekonomie tyto různosti pořádně nevystihuje, když se omezuje

*) Zákaz líhových nápojů v Americe byl proveden a osvědčil se.

pouze na hospodářské statky měřené tržními cenami. Pro ni ideální statky mizejí, protože na ně není zorganizovaného trhu, na kterém by se mohly kupovati a prodávati.*) Ovšem se tyto přehmaty, omyly a nedostatky peněžitého oceňování stávaly často citelnými a zřetelnými, ale nebylo možnosti nějak to odstraniti, pokud všecko se měřilo pouze materialisticky peněžitým odhadem.

Ve všelidské součinnosti zorganizované soukromými (výdělečnými) podniky ve volné soutěži vše směřovalo pouze k hmatatelným výsledkům objevujícím se v peněžitých ziscích a v hmotných statcích penězi odměřovaných. O správné a souladné hmotné ukojování lidských potřeb se tato organizace nestarala a také se skutečně o ně nepostarala, jak z přechetných hospodářských krisí a jiných poruch i z různých trapných sociálních neshod soukromou podnikatelskou soustavou zaviněných se to stalo zřejmým. Ve všeobecné soutěži a z nutnosti vyzískati věnuje se tedy mnoho podniků na př. hojnému ukojování potřeb nadprůměrných nebo přepychových, protože společenské vrstvy zámožné a bohaté mohou za ně dáti dobré ceny, kdežto pro ukojování nezbytných potřeb nuzných tříd neshledává se dosti prostředků k nejobyčejnější všední spotřebě, protože ceny, které by za ně chudina mohla poskytnouti, nejsou pro podniky dosti lákavé nebo by nekryly provozních všech nákladů. Tak je zcela běžné, že při nedostatku chleba je snad přebytek ústřic, šampaňského a jiných lahůdek, že při otrhanosti a nahotě nejspodnějších vrstev je nadbytek velmi vzácných ano uměleckých rouch pro bohaté, že proti nejhorší bytové nouzi a stísněnosti velkoměstské chudiny jsou rozsáhlá přepychová obydlí podnikatelských vůdců, kapitalistů a jiných hmotně vyniklých lidí atd.

Vůbec veškeré národněhospodářské opatřování lidských potřeb na základě pouze materialistickém podle zásad soukromého výtěžku vydařilo se silně zmatečně. Nedovedlo uvésti v soulad nutné ukojování se skutečně vytěženými prostředky, hromadíc na jedné straně nadbytek zbytečností a nestarajíc se, zdali na druhé straně nebude nejhorší nedostatek nezbytných úkojů. Ano ceny v tom směru musily jen podnikatele másti a na scestí udržovati (jak už o tom bylo vykládáno v odstavci 65. tohoto dílu při krisích). Staly se ovšem pokusy o úpravu soutěže soukromými dohodami, aby aspoň nejnápadnějším jejím přehmatům a zmatkům bylo odpomoženo, ale jednak ani těmi dohodami se všechny neshody odčiniti nedaly, jednak patrně dohody ty byly již sociální úpravou, nikoli už jen pouze materialistickým uspořádáním podle tržních a konkurenčních cen.

Ukázalo se, že ani socialisace, jak se k ní skutečně směřovalo ohromnou koncentrací závodů, které se pak hleděly dohodnouti nebo se i skutečně dohodly v podnikatelských koaliciích, nedovedla nebo snad ani nemohla dospěti k souladnému ukojování všech společensky uznaných potřeb. Ani stálé utkvívání na cenách a s nimi souvisejících peněžitých důchodech nemohlo při materialistickém hodnocení

*) I když takový trh je, oceňování jeho bývá zcela zvrácené. Umělecká díla vstupují nejvšednějšímu braku nebo protikulturním a na scestí svádějícím výplodům vypočteným na nízké pudy mas.

všech požitků stejně jako lidských služeb odstraniti nejkřiklavějších sociálních nerovností. Spíše ještě nerovnosti ty a patrné křivdy se stupňovaly, když všemohoucí ceny přidělovaly jednomu neomezené možnosti a ohromnou společenskou moc (skutečnou), kdežto velké části celé společnosti někdy se nedostalo ani existenčních prostředků. K tomu ani společenské zasahování veřejné nedovedlo zmatky ty odstraniti, někdy jich ani nedbalo nebo rozhodovalo ve prospěch mocnějších s poukazem, že jsou to důsledky nezměnitelných a nepošinutelných zákonů národohospodářských, za jaké je panující liberalistická nauka vyhlášovala. Nevidělo se ani, jak společnosti lidské mohly zákony ty podstatně měniti a také je skutečně měnily veškerou svou *praktickou* veřejnou politikou. [Politikou správní, finanční, úvěrní, měnnou, dopravní, celní atd.]

Národní hospodářství všech liberálních škol přehlíželo tedy všechno hmotně dobře nepostižitelné ukojování potřeb lidských, ba když nejdůležitější potřeby existenční převedlo mzdou na hmotné věci, nevidělo pak už nic jiného než ty hmotné věci a to zase skoro jen potud, pokud to byly „*hospodářské*“ statky. Všechny tyto „*hospodářské*“ statky a hodnoty převáděly se cenami na peněžitě součty a rozdíly a toto početní rozhodování (na př. v konkurenčním zápasení) bylo prohlašováno za „*nezměnitelný*“ pořádek lidských společností. Zapomínalo se, že každý správní akt hospodářského rázu, každá finanční úprava, všechny změny v dopravě a každé ujednání kterýchkoli obchodních smluv mohly ten *nezměnitelný* (touto vědou předstíraný) pořádek libovolně měniti. Také společenská hnutí veřejnou mocí neregulovaná porušovala velmi často t. zv. *nezměnitelné* zákony národohospodářské. Vrtochy mody, nové společenské obluby jakož i změněná provozovací technika převracely všechny sebe pečlivější výpočty a předpoklady o cenách a mátlly nejúzkostlivější odhady o ziscích.

Nevidělo se aspoň zcela dobře, že spolehlivost všech rozečtů je podrobena *již ve své podstatě* náhodám nepředvídatelným. Když se vše přepočítává na ceny, zapomíná se, jak ceny jsou spjaty s peněžitými soustavami, s měnami určitých zemí. Pro měny autoritativní (papírové) stalo se to všem hrozně patrným při poválečném valutárním rozvratu nynější doby. Ale ani pro mezinárodní měny zlaté, jak dříve byly skoro v celém civilisovaném světě před vypuknutím světové války, nebylo možné předpokládati, že jsou nepošinutelné a *nezměnitelné*. Byly odvislé nejen od těžení zlata — (částečně i od výtěžků stříbra, pokud podstatně někde doplňovaly se jím zásoby peněžitě) — nýbrž ode všeho světového ruchu obchodního, úvěrního, dopravního a výrobního. Ohromný dosah mezinárodního vyúčtování a vyrovnávání devisami ukazuje nepochybně, jak spletitý celek mezinárodního hmotného stýkání musil zároveň působiti na kupní sílu peněz i zlatých, které se zdály neodvislé od sociální moci světské. Do toho lze zahrnouti také časté úvěrní krise vyvolané nedostatkem peněz. [Viz oddíl o cedulových bankách.]

Papírovými měnami byly sociální hmotné poměry nejen zpřevráceny na dobro, nýbrž staly se naprosto nevypočítatelnými a zcela nepředvídatelnými. Nyní nelze již mluvit o žádných vědeckých *nezměnitelných* zákonech a pořádcích sociálních a ukázalo se, jak vratká

byla a jest hmotná základna národohospodářská, kotvíci jen v peněžitém oceňování. Zároveň různé finanční soustavy různých států našly a najdou již cesty, jak se mohou pozměňovati nejrůznější důchody. [Ještě více než finanční předpisy zasahují důchody jiná veřejná ustanovení. Na př. zákonná ochrana nájemníků při současném znehodnocení peněz vyvlastnila skoro domácí pány a zdecimovala jejich důchody. Kolísáním měn ohroženy jsou důchody všechny atd.]

Slabosti národohospodářských soustav liberalistických byly ovšem již záhy patrné, ale nehledaly se v samých základech, totiž v čistě materialistickém nazírání na všecko lidské ukojování potřeb. Nejbystřejší kritik liberální soustavy národohospodářské a jejich vad K. Marx sám byl přesvědčen rozhodně více ještě materialistického. Pro něho a jeho školu se vše jen převádí na hmotné vztahy, arci na jiné základy početní. Pro něho jedinou hodnotou a mírou všech ostatních hodnot věcných i osobních (služeb lidských k hmotnému ukojování směřujících) jest *doba normální lidské práce*, činné v kterýchkoli podnicích výdělečných. Hodina *hmotné „normální“ práce* lidské jest onou známou jednotkou hodnot Marxovy soustavy, která způsobila revoluci v davech a podnikatelskou soukromou organizaci v základech ohrožuje.

K. Marx proti tehdejší vládnoucí národohospodářské soustavě, která vše převáděla na věcnou hodnotu, na peněžitou cenu, jistě správněji pochopil, že všemu základem musí býti člověk a jeho živobytí, a sice také člověk z nejnižšího stavu a z nejspodnější třídy. Živobytí kteréhokoli platného člena ve společnosti lidské nesmí býti obětováno namnoze pochybným hodnotám věcným. V tom směru také správně postřehl, že samým peněžitým oceňováním děje se křivda pracovní třídě, že bývá tím oceňováním vykořisťována. [Odtud známý jeho soud, že při rovnici $W_1 = G = W_2$, kterou „Ware“ (zboží) W_1 mění se v „Geld“, v peníze (G) a těmi se kupuje jiné zboží W_2 není skutečné rovnosti, zvláště tehdy nikoli, když se jedná o zboží práce, která se musí nabízet jako zboží křehké od lidí, kteří ke svému živobytí nepřinášejí na trh nic nežli svou vlastní práci.]

Potud usuzování Marxovo je beze sporu správné a bylo hned davům pochopitelné. Mělo velikou agitační sílu a probudilo sebevědomí i nejniže společensky postavených lidí. Tím více to sebevědomí se upevnilo, když se stalo základem organizací proletářských. V tom směru byl Marx beze sporu osvoboditelem davů, jimž ukázal, jak se mohou dostatí také ke společenské moci. Ale se správné cesty sešel, pokud živobytí lidské úplně a důsledněji ještě nežli liberalističtí jeho odpůrci zmaterialisoval a zmechanisoval.

Není potřebí opakovati (z II. dílu odst. 41. str. 200—202) námitek proti Marxově pojetí „hodnoty“, „práce“, „nadhodnoty“ a „nadpráce“, aby se hned poznal osudný omyl Marxova čistě materialistického nazírání a odůvodňování. Správný základ v tom nazírání byl, že mírou všeho společenského ukojování potřeb *smí a musí* býti jen živobytí člověkovy, a sice živobytí i nejnižšího, pokud společnosti platné služby koná, nebo pokud společnosti lidské uznávají, že i živobytí lidí všelijak vadných nebo zchátralých je potřebí zachovati a vydržovati.

Ale Marxovi to nepostačilo a snad ani postačiti nemohlo, když chtěl porazit materialistickou školu liberální a chtěl přesvědčiti stejně tak materialisticky chápající davy. Proto proti věčnému statku, který se stal měrou hodnot ve formě peněžitě, vytýčil svou normální (hmotnou) práci za míru hodnot zrovna tak materialisticky jako jeho liberální odpůrci. Hodiny normální práce lidské staly se rovnomocnými s určitými násobky gramu zlata nebo jiného zboží a na normální (hmotnou) práci daly se bez důkladnějšího přemýšlení převáděti i (hmotné) práce nenormální i práce nehmotné, o kterých Marx stejně s davy nesmyšlel příliš příznivě. [Odbyval je slovy, že je to ideová nadstavba, již si každý společenský system vymyslel a kterou využívá pouze pro upevnění svého panství.]

Práci lidskou ovšem nelze měřiti vůbec hmotně, leda práci úplně stejného druhu navzájem. Ale ani tu nenajde se, ba ani se nehledá úplně stejné měřítko. Dělníci zemědělství (na př. ženci, vazači nebo plečky atd.) a jiní vykonávají při téže mzdě patrně nestejnou práci, kterážto nestejnost se dobře uvědomuje také soudruhům, aniž se proti těmto patrným rozdílům co podniká. Jakmile však navzájem srovnáváme práce různé sebe jednodušší, nenajdeme nijakých znaků, z kterých by se dala jedna z nich převésti na druhou nějakým určitým poměrem jejich pracovních dob. Ani práce jednoho a téhož člověka stejného druhu nedá se prostě jen měřiti hodinami, ačkoli se tak měří v mezdních soustavách. Než průměrná zaměstnání lidská těžko by byla hmotně směrná (v době pracovní nebo ve vykonaném díle), i když dospívají k určitým pravidelným výsledkům, hmotně měřitelným, proto že všude je práce smíšená navzájem neoddělitelná spolu s kapitálem, které podle Marxe jsou zase „ustrnulé“ (geronnene Arbeit) bývalé práce lidské. Jak při společných dílech bylo by možné rozečísti podíl těchto jednotlivých prací všelijak do sebe včleněných?

Tyto nesnáze jsou nepřekonatelné již při pracích nejobyčejnějších. Ale nejobyčejnější práce by vůbec nic nevážily, jakmile se nepoměrně lépe dají nahraditi motorickými energiemi přírodními (daleko lacinějšími). Když několik HP méně stojí nežli vyživování jediného člověka, zajisté by bylo protimyslné dáti pracovati lidem to, co snad lépe a přesněji vykoná mechanický stroj, ale co by pouhou svalovou prací lidskou stálo snad padesátkrát nebo stokrát více. Nenapadne nyní nikoho dáti snad semlíti obilí na ručních mlýnech, když je nesčíslněkrát dokonaleji semílají mlýny strojní! Právě to, čím označoval Marx hodnotu „normální“ práce lidské, pouhé svalové namáhání, to je předurčeno k vymření a bude všude nepoměrně lépe nahrazeno stroji. Člověku je potřebí nejtěžší, nejúnavnější a zcela neútesné práce odnítí a nahraditi je bezpodmínečně strojem. Všecky ostatní práce, ke kterým je nutna jakákoli inteligence nebo strojem nenahraditelná „zručnost“, jsou již práce kvalifikované, které se nedají prostě smyslně převáděti na obyčejnou normální čistě svalovou práci lidskou.

Tím méně lze jakoukoli tvůrčí práci nebo práci myšlenkovou nebo uměleckou inspiraci převáděti na nějaké normální svalové namáhání, které by se dalo měřiti na hodiny nebo na jiné míry časové. Právě při intelligentní nebo umělecké práci je využitkování myšlenky často dílem pouze kratičké doby, které předcházelo dlouhé zdánlivě

bezvýsledné napínání ducha. Samy americké trusty, které nikdo nebude vinit, že by jednaly příliš idealisticky, zřizovaly si velikým nákladem pokusné odbory (na př. pro vynálezy) nebo vědecké laboratoře, jimž nebylo předepsáno žádné jiné zaměstnání nežli pouhé pokusy a badání bez uložení určité povinnosti, že v jisté době musí skutečně nějaký vynález se podati nebo zlepšení jakékoli býti objeveno. Ale i jiné myšlenkové práce menšího dosahu nelze prostě měřiti dobou, jelikož jejich různosti jsou velice nápadné. Samy hmotně již vtělené myšlenky a inspirace jako sepsaná díla nebo zhotovené plány nebo modely nejsou nijak na vzájem spolu směrné, ačkoli se přesně měří cenami a honoráři, jsou-li podávány podnikatelsky. Přece však nikdo nemůže toto podnikatelské nebo tržní ocenění bráti za míru vědecké nebo umělecké práce.

Tedy zrovna jako materialistické oceňování liberálů podrobovalo životy všech lidí hmotě, ani socialistické nazírání (Marxovo) nečinilo jinak svou úplně hmotnou měrou „normální lidské práce“. Nebezpečí sociální z toho vzniká i pro dav sám a pro jeho nejnižší stupně, ale ještě větší pro vývoj a povznesení civilisace. Když nejméně dovedná stejnorodá práce byla v normální jednotce povýšena za míru všech hodnot, když prohlášena byla za rozhodující, protože jí se vyskytuje nejvíce a v organisacích pravidelně vítězí počet a nikoli vždy kvalifikace, bývá dovednější práce podceňována a práce myšlenkového hloubání nebo uměleckého nadšení jsou v nebezpečí, že budou úplně přezírány ano jako ideová nadstavba protivných systémů (kapitalistických) potírány. Nivelisace provedená ve směru nejpočetnější nekvalifikované práce nesnaží se jistě ani tolik o povznesení všeobecné úrovně jako spíše o to, aby jiná zaměstnání, odborného výcviku nebo vyššího vzdělání potřebující, příliš nevyňikla nad průměr. V davu vítězí více odvaha a pevná vůle nežli schopnosti.

Tato nivelisace směrem ke spodním vrstvám, které hlasováním rozhodují, nedaří se jistě ani na prospěch davu samého, zvláště v národohospodářských vztazích. Ideálem všeho národohospodářského snažení musí býti, aby každá těžká, mechanická, bezútěšná i bezmyšlenkovitá práce byla s lidí snata a aby předána byla strojům. Problem ten lze provést, ač jen zvláštním podporováním a vyznamenáváním všech, kteří konají práce inteligentně vynikající a průkopní. Stroje musí pracujícím lidem odlehčiti a jejich zaměstnání zpříjemniti. Konečným cílem jest lidem ponechati jen zaměstnání pečlivé, odborné produševnělé práce a vše ostatní mrzuté pravidelně rozčleněné a mechanicky jednotvárné namáhání odkázati strojům. Nemusí tu býti nebezpečí zehoulostivění lidstva, ani že by stroje mstily se na lidech, že by se jich zneužilo ve vzájemných zápasech nebo svedením lidské inteligence na scestí (stroje válečné nebo stroje symbolisované a personifikované na př. v dramatu R. U. R.).

Davy pravidelně pohlížejí žárlivě jak na stroje samy, tak i na jejich vynálezce, že nesou jim nebezpečí ztráty zaměstnání. To nebezpečí skutečně někdy bylo nebo se dosud vyskytuje v nynějších soustavách národohospodářských. Ale ani v nich není nevyhnutelným. Vždyť jsou známy obory lidské práce, kde stroje úplně převažují, ale práce lidské jako výkonu úplně jiné jakosti nejen neubýlo, nýbrž

značně přibýlo. [Viz díl II. str. 85. příklad, kde v papírnách amerických přibýlo za dvacet let motorické strojové energie víc jak pateronásobně a převažovala lidskou svalovou energii třistanásobně, ale lidí zaměstnaných při tom za tu dobu přibýlo tam přece víc jak dvojnásobně, kdežto obyvatelstvo ve Spojených Státech vzrostlo jen o 46%! A mnoho podobných dokladů dá se také z Německa uvést.] Když i v obtížných zaměstnáních ubýlo by lidské práce, dá se nezaměstnanosti čeliti zkrácením doby pracovní nebo ještě lépe rozmožněním lidských zaměstnání k tomu cíli, aby lidské ukojování potřeb se zlepšilo a rozhojnilo. [Kolik v tom směru již nyní učiněno novými průmysly určenými pro lepší vzdělání lidstva na př. rozšířením tisku a zkušebními ústavami nebo pro zábavu a poučení (filmový průmysl).]

Pracovní doba byla ještě nedávno příliš dlouhá. Když maximální pracovní doba před světovou válkou trvala 11 hodin (v Rakousku a ve Švýcařích) a ještě se mohla s dovolením úředně prodlužovati, kolik tu zaměstnanému zbylo k rodinnému živobytí, jestliže ještě dvě i více hodin ztrávil namáhavou nebo jinak nepříjemnou cestou (v přeplněné tramwayi)? Ovšem stejnotvárné snížení pracovní doby vyhovuje sice vkusu davů, ale není s nijakého stanoviska přiměřené ani spravedlivé. Osm hodin pracovních může býti mnoho při namáhavých a neútesných zaměstnáních (na př. v dolech pod zemí v těžkém vzduchu a za stálého nebezpečí), ale je to snad málo při lehčích pracích zemědělských na pěkném zdravém vzduchu (na př. při sklizení luk a jetelišť na jaře, při plení plevelu atd.). Jistě je to málo vůči neodkladným pracím s nebezpečím zkáz a ztrát (ve žních, kdy není dosti dělníků a kdy počasím nebo vypadáním úroda může se kaziti). Podobně pohlíží nepoučený dav s nedůvěrou na zaměstnání nemateriální i s jistým přezíráním jejich výkonů. To nebezpečí může se i nižším třídám samým vymstíti. Vždy bylo mezi inteligencí nevyňkající hmotnými statky nejvíce porozumění pro osvobozující hnutí proletářské a nejvíce souběžců při volbách dostávali hmotně pracující lidé ze řad duševně zaměstnaných. Ale vzájemná nedůvěra může zaviniti až ukrutné rozvraty se zuřením všech proti všem (na př. v sovětovém Rusku) nebo může pomáhati reakci, která je všude dosud připravena obnoviti panství mocných proti nezámožným třídám všem bez rozdílu.

Konečně je úplné vybavení lidstva z nerovnosti a nesvobody a zbytečných těžkých prací věcí nikoli jediného národa nebo státu, *nýbrž věcí celého civilisovaného lidstva*. To dobře pochopili vůdcové sociálně demokratičtí, když dělnictvo organisovati chtěli mezinárodně. Vadí tomu však u třídního hnutí dělnického jeho výlučný ráz, udržovaný někdy více záštími proti všem ostatním nežli vnitřní soudržností a nežli hájením zásad pravé demokratické rovnosti a svobody. Nemůže se také násilným rozvratem a nejhorsími ze všech válek válkami občanskými urychlovati správný sociální řád hmotného ukojování potřeb, spíše naopak se takové spravedlivé uspořádání ohrožuje, při nejmenším jistě se oddaluje. K úplnému uspokojení všech *podstatných* potřeb pro každého a zajisté tedy také pro velikou většinu dosavadního proletariátu nestačí pouze nabytí moci, nýbrž musí tu býti *hojnější* ukojovací prostředky a není nikoli vhodnou k tomu

cesta ničiti ještě ty skrovné zásoby, které tu jsou, bez *zajištěného* plánu nahraditi a rozmnožiti je *jiným způsobem*.

Opravdově národní hospodářství musí především rozšířiti své theoretické základy. Již klasikové samé liberální školy poznali, že politická ekonomie jest: „objeviti (přirozený) řád úkoje potřeb lidských ve společnosti“. Ale při poznání tom byli oslněni nejrůznějšími hmotnými prostředky moderní výroby k ukojování potřeb. A na jednou se jim staly samy lidské potřeby lhostejnými a neviděly již skoro nic než hmotu, která se připravovala k ukojení potřeb, a to ještě jen hmotu zúženou na „hospodářské statky“, t. j. hmotné věci určované a tříděné cenou, *kteřá byla výsledkem dosavadních sociálních zřízení a zajisté nikoli přirozeným nebo spravedlivým uspořádáním hmotného ukojování*. Od tohoto *čirě materialistického* pojetí vědy národohospodářské nebyl udělán *žádný pokrok* socialistickým vyhlášením (definováním) hodnoty (a ceny) v „normální“ lidské práci. Tím ještě více materialistické nazírání jen prohloubeno a hlavně bylo ještě rozšířeno mezi nejšířší davy nejsnáze přístupné materialistickému pojmání.*) Socialistické školy nečelily zásadní chybě materialistického omezování na „hospodářské“ statky a spjaly tak osudy lidské stejně těmito statky utkvívající hlavně na nich. Ovšem přičinily k tomu organisování nejšířších tříd, a sice na mezinárodním základu, a tím aspoň daly popud k tomu, že se poněáhu mohla tušiti chyba základní. Tím základním poblouzením bylo vyhlášení *předmětu* (ukojovacího) za hlavní věc a podřízení hlavní věci totiž *podmětu* (člověka, jehož potřeby se ukojují) onomu hmotnému předmětu, který přece byl jen *prostředkem a nikoli cílem*.

Národní hospodářství jest nezbytno vymaniti z tohoto materialistického pochopování. Jakkoli by se zdálo přece zcela přirozeným, že člověk, o jehož hmotné potřeby se jedná, musí zůstatí osou celé nauky a musí *jeho* ukojení býti cílem, nestalo se tak dosud důsledně nikde. Tento hlavní cíl odsunut a národní hospodářství zabývalo se jen ukojovacím prostředkem (hmotou), který se stal sám cílem nejpřevnější. Ba namnoze soustavně účelně se pečuje jen o výrobní odvětví průmyslová, dopravní, zemědělská, o obchod a nejrůznější trhy, krátce jen o určitý výsek hmotných***) statků. Budoucnost národního hospodářství nutno hledati v tom, aby osou jeho stal se člověk, jeho osvobození od práce, nahraditelné strojem, jeho obrácení k práci intelektuální, jeho plné uspokojení hmotné a povznesení rozumové a mravní.

*) Hlavní vůdce jejich *K. Marx* byl vůbec zásadním filosofickým materialistou a zůstal si v tom směru také pro národní hospodářství i sociologii důsledným. Byl zvláště oslněn technickými pokroky velkopřemyslu britského a skoro se jen naň omezoval.

**) Zde končí rukopis autorovou poznámkou: „Schází pouze ještě několik málo stran k úplnému zakončení, jichž úplné dovršení přerušila nemoc.“ Poslední věta textu napsána byla vydavatelstvem.